

Η κατασκευή του οδικού άξονα Πειραιώς–Αθηνών–Θεσσαλονίκης–Ευζώνων (ΠΑΘΕ) οδήγησε στη διενέργεια σωστικών ανασκαφών στα Τέμπη (2010–2013), στις δύο εισόδους της Κοιλιάδας. Στη δυτική είσοδο, θέση Χάνι Κοκόνας, αρχιτεκτονικά και κινητά ευρήματα μαρτυρούν την ύπαρξη ιερού της Κυβέλης συλλατρευόμενης πιθανόν εδώ με την Άρτεμη. Στην ανατολική είσοδο, θέση Φύλλα Γκιόλια, αποκαλύφθηκε το οργανωμένο αρχαϊκό νεκροταφείο της πόλης των Μαγνήτων, Ομόλιον.

Η ΚΟΙΛΑΔΑ ΤΩΝ ΤΕΜΠΩΝ (III)

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΛΑΤΡΕΙΑ, ΑΡΧΑΪΚΕΣ ΤΑΦΕΣ

—Στις παρυφές ενός στρατηγικού περάσματος

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΟΥΦΕΞΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΗΤΟΣ
ΡΑΝΙΑ ΕΞΑΡΧΟΥ, ΘΩΜΑΣ ΠΑΠΑΝΤΩΝΗΣ
Αρχαιολόγοι Εφορείας Αρχαιοτήτων Λάρισας

Η ΚΟΙΛΑΔΑ ΤΩΝ ΤΕΜΠΩΝ, ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΑ ΟΡΗ ΟΛΥΜΠΟΣ ΠΡΟΣ ΒΟΡΡΑ και Όσσα (Κίσσαβος) προς Νότο, έχει μήκος περίπου 10 χλμ. και στο στενότερο σημείο της σχηματίζει φαράγγι πλάτους 25 μ. και βάθους περίπου 500 μ. Στο εσωτερικό της ρέει ο ποταμός Πηνειός, γνωστός ως Σαλαμπριάς στα μεσαιωνικά χρόνια και ως Κιοστέμ ή Κουσέμ στην Τουρκοκρατία. Απότοκη της ιδιαίτερης τοπογραφίας της περιοχής είναι και η ονομασία Τέμπη, καθώς η στενή κοιλάδα, μέσω της οποίας αποστραγγίστηκαν τα νερά της λίμνης που κάλυπταν στο μακρινό γεωλογικό παρελθόν τη θεσσαλική λεκάνη, τέμνει τους ορεινούς όγκους που την περιβάλλουν, όπως επισημάνθηκε ήδη από τους αρχαίους γεωγράφους.

Η Κοιλιάδα των Τεμπών αποτελούσε το σημαντικότερο πέρασμα από τη Θεσσαλία στη Μακεδονία και ένα ιδιαίτερα στρατηγικό σημείο, καθώς λόγω της στενότητας της μπορούσε να ελεγχθεί πολύ εύκολα. Κατά την εκστρατεία των Περσών το 480 π.Χ., ο Πέρσης βασιλιάς Ξέρξης, αν και δεν συνάντησε αντίσταση στα Τέμπη, καθώς ο στρατός των ελληνικών δυνάμεων υποχώρησε στα Στενά των Θερμοπυλών, προτίμησε να τα αποφύγει και να περάσει στη Θεσσαλία από τον Κάτω Όλυμπο. Το ίδιο έπραξε και ο Σπαρτιάτης βασιλιάς Βρασιδας το 424 π.Χ. στη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, προτιμώντας να περάσει μέσα από

01

Τμήμα ναϊσκόσχημης στήλης με ανάγλυφη μορφή Κυβέλης, αττική ερυθρόμορφη πελίκη και εμπροσθότυπος νομίσματος από το νομισματοκοπείο της Ιστιαίας που απεικονίζει και στις δύο όψεις τη νύμφη Ιστιαία.

ΑΡΧΑΪΚΗ
ΕΩΣ
ΡΩΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
7ος αι. π.Χ.
έως
4ος αι. μ.Χ.

τα Στενά της Πέτρας, που βρίσκονται στην Πιερία, ενώ ο βασιλιάς της Σπάρτης Αγησίλαος το 394 π.Χ., όταν επέστρεφε από την εκστρατεία του ενάντια στους Πέρσες, παρέκαμψε τα Τέμπη. Κατά τους Μακεδονικούς πολέμους οι Ρωμαίοι, οι οποίοι στρατοπέδευαν στη Θεσσαλία, πέρασαν από τον Κάτω Όλυμπο στην Πιερία, όπου τελικά νίκησαν τους Μακεδόνες το 168 π.Χ. στη μάχη της Πύδνας. Σύμφωνα δε με τον Ρωμαίο ιστορικό Τίτο Λίβιο, το φρούριο που κατασκεύασε τον 2ο αι. π.Χ. ο Μακεδόνας βασιλιάς Περσέας στο στενότερο τμήμα των Στενών μπορούσαν να το υπερασπιστούν μόλις δέκα άνδρες.

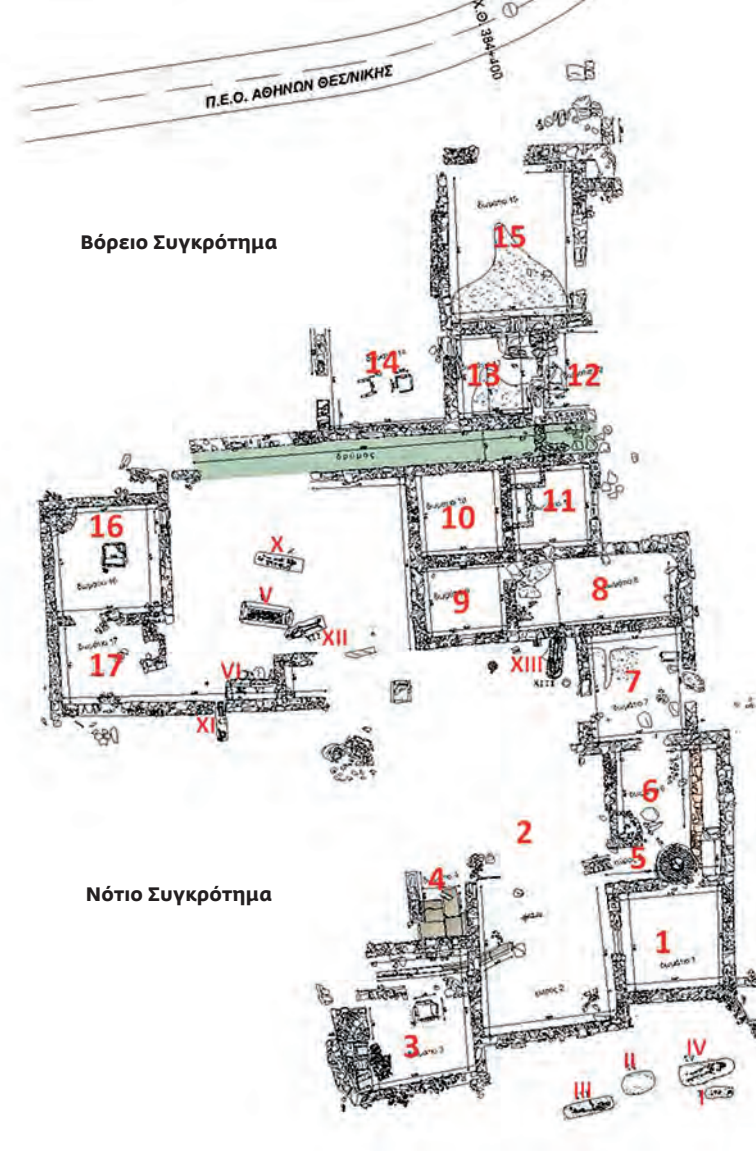
Στο ανατολικό άκρο της κοιλάδας στην Πιερία βρίσκεται η πόλη των Μαγνήτων Ομόλιον, κοντά στο ομώνυμο σημερινό χωριό, και λίγο βορειότερα η μακεδονική πόλη Φίλα, στη σημερινή Κάτω Αιγάνη, ενώ στο δυτικό άκρο της κοιλάδας η περραιβική πόλη Γόννοι. Προς την ανατολική έξοδο της κοιλάδας και δίπλα στην αρχαία οδό, που σε γενικές γραμμές βρισκόταν στον άξονα της σημερινής Εθνικής Οδού, υπήρχε και η επιγραφή (48 π.Χ.) του ανθυπάτου του Καίσαρα «L. CASSIUS LONGINUS PRO COS TEMPE MUNIVIT», δηλαδή «ο Λεύκιος Κάσσιος Λογγίνος οχύρωσε ή οδοποίησε τα Τέμπη». Το μικροτοπωνύμιο όπου βρισκόταν η επιγραφή είναι γνωστό ως «Γραμμένο Άλας» γιατί σύμφωνα με μία άποψη οι ντόπιοι κάτοικοι θεωρούσαν ότι η επιγραφή αναφέρει το δαπανθέν αλάτι που δόθηκε ως αμοιβή στους εργάτες για την κατασκευή του δρόμου ή, κατά άλλη άποψη, γιατί το άλας σημαίνει πέτρα και επομένως «γραμμένο άλας» σημαίνει «ενεπίγραφος λίθος».

Στο ύψος της σημερινής γέφυρας της Εθνικής Οδού, στην ανατολική έξοδο της κοιλάδας και στη δεξιά όχθη του Πηνειού ποταμού, αποκαλύφθηκαν κατά τις εργασίες κατασκευής της κατάλοιπα ιερού πιθανόν του Απόλλωνα Τεμπείτη, ο οποίος αναφέρεται και σε μια αναθηματική στήλη από τη Λάρισα.

Στο πλαίσιο της κατασκευής του νέου οδικού άξονα ΠΑΘΕ, η Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας διενήργησε σωστική ανασκαφική έρευνα από το 2010 έως το 2013 κοντά στη δυτική είσοδο της κοιλάδας, στη θέση Χάνι Κοκόνας¹, καθώς και στην ανατολική, στη θέση Φύλλα Γκιόλια. Αμέσως ανατολικά της πρώτης θέσης και στους πρόποδες της Όσσας στην περιοχή «Τσιριγά χωράφια», υπάρχει αρχαίο και βυζαντινό λατομείο γκριζου μαρμάρου με τρεις τουλάχιστον λατομικές εστίες. Επίσης, σε μικρό λατομείο στη βόρεια πλευρά της κοιλάδας, δηλαδή στους

Σημειώσεις

- 1 Τα πρώτα αποτελέσματα της ανασκαφικής έρευνας παρουσιάστηκαν στο 4ο Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας (Βόλος, 15-18 Μαρτίου 2012) από τους Τουφεζί Γ., Μπάτζιου-Ευσταθίου Α., Εξάρχου Ρ., Παπαντώνη Θ., Βίτο Γ., Παπανικολάου Ελ. και Κριτσίδα Α., σε ομιλία με τίτλο «Ανασκαφική έρευνα στην Κοιλάδα των Τεμπών στο πλαίσιο της κατασκευής της Ν.Ε.Ο. Αθηνών-Θεσσαλονίκης (ΠΑΘΕ)».

Σχέδιο 1

Κάτοψη οικοδομικού συγκροτήματος
στη θέση Χάνι Κοκόνας.

Βόρειο Συγκρότημα

Νότιο Συγκρότημα

03

Γενική άποψη του τομέα Β.

03

πρόποδες του Ολύμπου, σώζεται ανάγλυφη ανακεκλιμένη μορφή λαξευμένη σε βράχο που απεικονίζει κατά τα φαινόμενα τον Ηρακλή, πιθανόν δημιούργημα λατόμου που δούλεψε σε αυτό το λατομείο.

Ιερό της Κυβέλης

Στη θέση Χάνι Κοκόνας η έρευνα εντόπισε αρχιτεκτονικά κατάλοιπα πιθανόν δύο κτιριακών συγκροτημάτων («Νότιο και Βόρειο συγκρότημα»), τα οποία ακολουθούν τη φυσική κλίση του εδάφους και αναπτύσσονται βαθμιδωτά από τους πρόποδες της Όσσας προς την όχθη του Πηνειού ποταμού. Καλύπτουν έκταση περίπου 1.200 τ.μ. με συνολικές σωζόμενες διαστάσεις 40 μ. (Β-Ν) x 30 μ. (Α-Δ), ενώ ανάμεσά τους φαίνεται να διαμορφώνεται διάδρομος με κατεύθυνση Α-Δ, σωζόμενου μήκους 15 μ. και πλάτους 1,30 μ. (σχ. 1). Το «Νότιο συγκρότημα» οριοθετείται προς νότο από έναν μεγάλο και ισχυρό αναλημματικό τοίχο με «οδοντωτή» πορεία και κατεύθυνση Α-Δ, σωζόμενου ύψους έως 1,30 μ. και πάχους 0,50–0,55 μ., κτισμένο με αργούς ασβεστόλιθους και σχιστόλιθους, κάποιοι από τους οποίους έχουν μήκος 0,80 μ. (εικ. 3). Οι τοίχοι των κτισμάτων έχουν λιθόκτιστη θεμελίωση από αργούς λίθους, ενώ η ανωδομή τους πρέπει να ήταν πλίνθινη. Τα δάπεδα αποτελούνταν από πατημένο χώμα με μοναδική εξαίρεση το δωμάτιο 5 στο οποίο τέσσερις μεγάλες επεξεργασμένες ασβεστολιθικές πλάκες σχημάτιζαν δάπεδο διαστάσεων 1,70x1,90 μ. Στη στέγαση χρησιμοποιήθηκαν κεραμίδες λακωνικού τύπου, ανάμεσα στις οποίες ξεχωρίζουν δύο τμήματα στρωτήρων που φέρουν σφράγισμα κυκλικού σχήματος. Στο πρώτο μπορούμε να διαβάσουμε «ΘΕΟΦΑΝΗΣ: ΔΕΟΚΥ» (γραμμένο «επί ταιαία», δηλαδή προς τα αριστερά) και στο δεύτερο «ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ». Παρόμοια σφραγίσματα με τα ίδια ονόματα εντοπίστηκαν στη γειτονική πόλη των αρχαίων

04

Αρχαϊκό νεκροταφείο
στη θέση Φύλλα Γκιόλια.

05

Τριποδικό αγγείο.

04

Γόννων, στο δυτικό άκρο της κοιλάδας². Τα δωμάτια 3, 14 και 16 είχαν στο κέντρο τους τετράγωνη «εσχάρα» διαστάσεων κατά μέσο όρο 1x1 μ. που αποτελούνταν από τέσσερις όρθιες ασβεστολιθικές πλάκες. Μια τέταρτη «εσχάρα» εντοπίστηκε επίσης στα βορειοδυτικά του υπαίθριου χώρου 2. Σε μία από αυτές βρέθηκαν λίγα σιδερένια καρφιά, αλλά σε καμία δεν εντοπίστηκαν καύσεις.

Το δωμάτιο 3 είχε στη νοτιοδυτική γωνία μια επιμήκη κατασκευή μήκους 2 μ. και ύψους 50 εκ., αποτελούμενη από τέσσερις ορθογώνιες «θήκες» σε σειρά η μία δίπλα στην άλλη, των οποίων η πρόσοψη ήταν ανοιχτή προς το εσωτερικό του δωματίου. Οι «θήκες» ήταν κατασκευασμένες από ασβεστολιθικές ημικατεργασμένες πλάκες στα κάθετα τοιχώματα και στην οριζόντια οροφή τους. Στο εσωτερικό της νότιας θήκης βρέθηκε το αριστερό τμήμα μικρής μαρμαρίνης ναϊσκόσχημης στήλης με ανάγλυφη μορφή της Κυβέλης (εικ. 1). Η θεά είναι καθιστή και έχει ένα μικρό λιοντάρι στα γόνατά της, ενώ στο αριστερό της χέρι θα κρατούσε τύμπανο και στο δεξί φιάλη, με βάση τις γνωστές απεικονίσεις της³. Στη βόρεια «θήκη» εντοπίστηκε ένα πήλινο θυμιατήρι με ίχνη καύσης στο εσωτερικό του, ενώ οι υπόλοιπες θήκες δεν περιείχαν ευρήματα. Τα αρχαιολογικά ευρήματα υποδεικνύουν ότι οι κατασκευές αυτές συνδέονταν με την άσκηση λατρείας, ειδικότερα της θεάς Κυβέλης. Κοντά στη βορειοανατολική γωνία του ίδιου χώρου, εντοπίστηκαν οι απολήξεις δύο λίθινων αγωγών (ρείθρων;), οι οποίοι εισέρχονται στο δωμάτιο διαπερνώντας τον βόρειο και τον ανατολικό τοίχο αντίστοιχα. Παρουσιάζουν ελαφρά κλίση προς το εσωτερικό του δωματίου, ούτως ώστε να συγκεντρώνονται στην περιοχή αυτή τα υγρά που έρεαν στο εσωτερικό τους. Στον ίδιο χώρο βρέθηκε, επίσης, τμήμα λακωνικής κεραμίδας που σώζει εννέα παράλληλες εγχάρακτες γραμμές και τρία εγχάρακτα Χ επάνω σε αυτές (εικ. 6). Πρόκειται για το επιτραπέζιο παιχνίδι «Πέντε Γραμμαί», το οποίο παιζόταν με πεσσούς και ζάρια και ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές έως και την αρχή της Ελληνιστικής περιόδου⁴.

Στις γωνίες των δωματίων 6 και 16 εντοπίστηκαν δύο ελλειπτικές κατασκευές σε σχήμα τεταρτημόριου κύκλου με ακτίνα περίπου 1–1,20 μ. κατασκευασμένες από μία σειρά λίθων, η μία εκ των οποίων είχε δάπεδο από ασβεστολιθικές πλάκες.

Ανατολικά του δωματίου 16 βρέθηκε πήλινο πλακίδιο ύψους 30 εκ. με προτομή της θεάς Αρτέμιδος (εικ. 7), προορισμένο για ανάρτηση σε κάποιο τοίχο, όπως υποδεικνύει η οπή στην οπίσθια πλευρά. Η θεά κρατά στο δεξί της χέρι μικρό ελάφι, ενώ στο αριστερό, που είναι σπκωμένο ψηλά, κρατούσε πιθανόν σκήπτρο. Παρόμοια προτομή βρέθηκε ως κτέρισμα σε τάφο του β' μισού του 4ου αι. π.Χ. στο αρχαίο Ομόλιο⁵, στην ανατολική είσοδο της κοιλάδας. Η Κυβέλη και η Άρτεμις είναι θεότητες που συνδέονται με τα βουνά και τα άγρια θηρία, με τη βλάστηση και την άγρια φύση, περιβάλλον το οποίο αντιστοιχεί απόλυτα στην Κοιλάδα των Τεμπών.

Πολυάριθμα είναι τα κεραμικά ευρήματα, που περιλαμβάνουν κυρίως άβαφα αγγεία (μαγειρικά και αποθηκευτικά), μελαμβαφή (πινάκια, κανθάρους, σκυφίδια, μεταξύ των οποίων κάποια με διακόσμηση τύπου «δυτικής κλιτύος»), ελάχιστα ερυθρόμορφα, καθώς και λυχνάρια του 4ου–3ου αι. π.Χ. Από τα υπόλοιπα κινητά ευρήματα ξεχωρίζουν εννέα λίθινες ακόσμητες στήλες και δύο ορθογώνιες βάσεις στηλών. Δεν απουσιάζουν και άλλες κατηγορίες ευρημάτων, όπως πήλινα ειδώλια, μεταλλικά, οστέινα και γυάλινα αντικείμενα, καθώς και πήλινες αγνύθες.

Ξεχωριστή κατηγορία αποτελούν τα νομίσματα, τα οποία στην πλειονότητά τους χρονολογούνται στον 4ο και 3ο αι. π.Χ. Τον κύριο όγκο καταλαμβάνουν οι κοπές των Μακεδόνων βασιλέων, ωστόσο υπάρχουν νομίσματα που προέρχονται από ποικίλα νομισματοκοπεία από τη Θεσσαλία (Φάλανα, Γυρτώνη, Φάρσαλα, Πεπάρνηθος), αλλά και άλλες περιοχές (Ουρανούπολη, Φλιούντας, Χαλκίδα, Λοκροί, Μίλπος, Φάσπλις). Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να κάνουμε στις τρεις αργυρές κοπές που εντοπίστηκαν εντός των κτιρίων. Η πρώτη ανήκει στην Τρίκκη με

05

² Αρβανιτόπουλος 1914, σ. 22, αρ. 230, εικ. 12.

³ Πετρόχειλος 1992.

⁴ Η αναγνώριση του παιχνιδιού στις κεραμίδες στέγης έγινε από τη Δρα Δ. Ιγνατιάδου, την οποία και ευχαριστούμε. Βλ. Ιγνατιάδου 1999.

⁵ Miller 1979, σ. 21–23, 56, αρ. Hom.TC1, πίν. 12α–β.

06

07

παράσταση ταυροθηρίας ως εμπροσθότυπο και αλόγου ως οπισθότυπο (εικ. 10) —και τα δύο χαρακτηριστικά θεσσαλικά θέματα— ενώ η δεύτερη ανήκει στο νομισματοκοπείο της Λάρισας, με κεφαλή της νύμφης Λάρισας στον εμπροσθότυπο και άλογο που βόσκει στον οπισθότυπο (εικ. 9). Η τρίτη αργυρή κοπή προέρχεται από το νομισματοκοπείο της Ιστιαίας και απεικονίζει και στις δύο όψεις του νομίσματος τη νύμφη Ιστιαία (εικ. 1, 2).

Στο εσωτερικό των συγκροτημάτων, αλλά και στον ευρύτερο ανασκαφικό χώρο, εντοπίστηκαν 14 συνολικά τάφοι. Οι πρωιμότεροι από αυτούς χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ. και βρέθηκαν στα νοτιοανατολικά του συγκροτήματος. Πρόκειται για τέσσερις λακκοειδείς τάφους (I, II, III και IV) με κάλυψη από αβεστολιθικές πλάκες, εκ των οποίων δύο ανήκουν σε ενήλικα άτομα και δύο είναι παιδικοί, ενώ ο καθένας από αυτούς περιείχε ως κτέρισμα ένα ανοιχτό μελαμπαφές αγγείο. Σε έναν κιβωτιόσχημο τάφο (τάφος V) του 2ου αι. π.Χ. βρέθηκαν τρεις επάλληλες ταφές καθώς και τέσσερα πήλινα μυροδοχεία, μία μολύβδινη πυξίδα, ένας πήλινος μακεδονικός αμφορέας, μία πήλινη λάγυνος με διακόσμηση τύπου «δυτικής κλιτύς» και μία χάλκινη φιάλη. Σύγχρονος με τον τάφο αυτόν είναι ο τάφος VI, ο οποίος κατασκευάστηκε στην εσωτερική γωνία που σχηματίζουν οι τοίχοι του δωματίου 17, προφανώς μετά την εγκατάλειψη του κτιρίου. Στο εσωτερικό του, βρέθηκαν έντονα ίχνη καύσης και λίγα σκελετικά κατάλοιπα. Τα ευρήματα του τάφου περιλάμβαναν δύο πήλινα μυροδοχεία, μία πήλινη λάγυνο λευκού βάθους, μία μολύβδινη πυξίδα, ένα πήλινο σκυφίδιο, μία πήλινη λήκυθος, δύο χάλκινα νομίσματα του Κοινού των Θεσσαλών καθώς και ένα χρυσό ενώτιο που πιθανόν απεικονίζει ταύρο, και επίσης ένα χρυσό μνηοειδές κόσμημα. Εντοπίστηκαν ακόμη τέσσερις απλοί λακκοειδείς τάφοι Ρωμαϊκής εποχής (τάφοι X, XI, XII και XIII). Στον τάφο X, ο νεκρός κρατούσε στο δεξί χέρι δύο νομίσματα Μαξιμιανού (μετά το 286 μ.Χ.), ενώ τα κτερίσματα περιλάμβαναν τέσσερα πήλινα αγγεία, ένα πήλινο λυχνάρι, δύο οστέινες περόνες, καθώς και ένα λίθινο πλακίδιο, το οποίο σχετίζεται πιθανόν με την παρασκευή φαρμακευτικών ουσιών. Τέλος, σε απόσταση περίπου 100 μ. ανατολικά του κτιριακού συγκροτήματος και στις βραχώδεις υπώρειες της Όσσας εντοπίστηκαν ένας κτιστός και τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι της Παλαιοχριστιανικής περιόδου. Στα πλευρικά τοιχώματα του ενός χρησιμοποιήθηκε λίθινη

06

Τμήμα λακωνικής κεραμίδας που σώζει εννέα παράλληλες εγχάρακτες γραμμές και τρία εγχάρακτα Χ επάνω σε αυτές. Πρόκειται για το επιτραπέζιο παιχνίδι «Πέντε Γραμμάι».

07

Πήλινο πλακίδιο Αρτέμιδος.

08

Χρυσά μετάλλια.

επιτύμβια πλάκα με την επιγραφή «ΒΑΧΙΟΣ ΑΜΥΝΤΟΥ/ ΗΠΕΙΡΩΤΗΣ», ενώ λίγα μέτρα ανατολικά του τάφου εντοπίστηκε μία επιτύμβια στήλη Ρωμαϊκής περιόδου με την επιγραφή «ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ».

Τα διαθέσιμα ανασκαφικά δεδομένα ενισχύουν την υπόθεση ότι τα κτιριακά συγκροτήματα που ανασκάφηκαν στη θέση Χάνι Κοκόνας σχετίζονται με ιερό αφιερωμένο στη λατρεία της Μητέρας των Θεών-Κυβέλης, ενώ η κάτοψή τους παραπέμπει μορφολογικά σε οικιστικά σύνολα, όπως συμβαίνει σε ιερά της Μητέρας των Θεών στην Πέλλα⁶, στη Βεργίνα⁷ και στη Δημητριάδα⁸. Ενισχυτική για την ερμηνεία της χρήσης του χώρου ως ιερού είναι, μεταξύ άλλων, η κατασκευή με τις τέσσερις «θήκες» και το περιεχόμενό τους στο εσωτερικό του δωματίου 3. Παρόμοιες θήκες συναντώνται στο ιερό της Κυβέλης στο Ν. Φάληρο⁹, αλλά και σε ιερά άλλων θεοτήτων, όπως του Απόλλωνα στο Σωρό¹⁰ και της Ήρας στην Ποσειδωνία¹¹. Άλλωστε, η λατρεία της Κυβέλης δεν ήταν άγνωστη στον θεσσαλικό χώρο, όπως αποδεικνύεται και από τις επιγραφικές μαρτυρίες¹². Επιπλέον, η εύρεση του πήλινου πλακιδίου της Αρτέμιδος αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο να συλλατρεύεται στον ίδιο χώρο και η θεά Άρτεμις. Τέλος, η οικοδόμηση μιας μεσοβυζαντινής βασιλικής λίγα μέτρα δυτικότερα (βλ. το άρθρο της Σταυρούλας Σδρόλια, το οποίο θα δημοσιευθεί στο επόμενο τεύχος του περιοδικού *Αρχαιολογία και Τέχνες*), υποδεικνύει την ιερή-λατρευτική χρήση της περιοχής αυτής διαχρονικά.

Το ιερό ιδρύθηκε κατά τον 4ο αι. π.Χ. και φαίνεται ότι είχε εγκαταλειφθεί κατά τη διάρκεια του 2ου αι. π.Χ., ενώ στη συνέχεια και μέχρι τα παλαιοχριστιανικά χρόνια ο χώρος χρησιμοποιήθηκε για σποραδικούς ενταφιασμούς. Η εγκατάλειψη του χώρου φαίνεται να συμπίπτει με τα ταραγμένα χρόνια των Μακεδονικών πολέμων και πιθανόν σχετίζεται με τη γενικότερη ανασφάλεια που επικρατούσε κατά την περίοδο αυτή.

Θέση Φύλλα Γκιόλια

Στη θέση Φύλλα Γκιόλια, στην ανατολική είσοδο της Κοιλάδας των Τεμπών, η ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε κατά τα έτη 2010–2011 σε έκταση περίπου μισού στρέμματος, κοντά στη δεξιά κοίτη του Πηνειού ποταμού, στο πλαίσιο κατασκευής της ίδιας οδού. Εντοπίστηκε τμήμα αρχαϊκού νεκροταφείου με ταφές καύσεων και λίγους ενταφιασμούς, καθώς και ενταφιασμοί του 5ου και 4ου αι. π.Χ. Οι τάφοι αποκαλύφθηκαν σε απόσταση 1 χλμ. βορειοδυτικά από την αρχαία πόλη Ομόλιο, η οποία από τους περισσότερους μελετητές ταυτίζεται με τα ερείπια που βρίσκονται στο ύψωμα Προφήτης Ηλίας στο σημερινό ομώνυμο χωριό.

Οι αρχαϊκές ταφές καύσεων παρουσίαζαν μεγάλη πυκνότητα (σε μία δοκιμαστική τομή 5x6 μ. εντοπίστηκαν 54 καύσεις) και η διάταξή τους ακολουθεί σταθερό προσανατολισμό Α–Δ (εικ. 4). Το τελετουργικό της ταφικής πρακτικής των καύσεων περιλάμβανε αρχικά την αποτέφρωση του νεκρού σε κάποιο λάκκο-αποτεφρωτήριο κοντά στο νεκροταφείο, που ωστόσο δεν έχει εντοπιστεί. Μετά την ολοκλήρωσή της, τα υπολείμματα των οστών του νεκρού συλλέγονταν σε τεφροδόχο αγγείο, το οποίο στη συνέχεια τοποθετούνταν όρθιο σε αβαθή λάκκο. Οι λάκκοι συνήθως ήταν ορθογώνιοι ή ελλειψοειδείς, μικρών διαστάσεων και χωρίς επένδυση στα τοιχώματά τους, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις ήταν έντονη η παρουσία καταλοιπών καύσης στο εσωτερικό τους. Τα τεφροδόχα αγγεία εδράζονταν απευθείας στο φυσικό έδαφος, ενώ ορισμένες φορές μικρές αργές πέτρες στη βάση τους βοηθούσαν τη στήριξή τους. Το στόμιό τους, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, καλυπτόταν από μικρή πλακαρή πέτρα. Σε απόσταση περίπου 0,10 μ. επάνω από αυτή υπήρχε, κατά κανόνα, μια επιμήκης και μεγαλύτερη ορθογώνια σχιστολιθική πλάκα σε οριζόντια θέση και πίσω από αυτήν μια όρθια πλακαρή ακατέργαστη πέτρα ως «σήμα». Τα «σήματα» στήνονταν κυρίως στην ανατολική πλευρά των λάκκων και το σχήμα τους ήταν συνήθως ακανόνιστο ορθογώνιο ή τραπεζιόσχημο.

08

⁶ Λιλιμπάκη–Ακαμάτη 2000, σ. 3, σχ. 2.

⁷ Δρούγου 1990, σ. 6, σχ. 1.

⁸ Μπάτζιου–Ευσταθίου 2001, εικ. 33.

⁹ Πετρίτση 2009, εικ. 16.

¹⁰ Μαζαράκης–Αινιάν 2006, σ. 277, εικ. 24.

¹¹ Baumbach 2004, σ. 135, εικ. 5.55.

¹² Ενδεικτικά βλ. SEG 34, αρ. 488 και IG IX 2, αρ. 583.

09

09

Νόμισμα από το νομισματοκοπείο της Λάρισας με κεφαλή της νύμφης Λάρισας στον εμπροσθότυπο και άλογο που βόσκει στον οπισθότυπο.

10

Νόμισμα από την Τρίκκη με παράσταση ταυροθηρίας στον εμπροσθότυπο και αλόγου στον οπισθότυπο.

10

Τα πήλινα τεφροδόχα αγγεία είναι κυρίως σταμνοειδή με οριζόντιες λαβές, λοξά τοποθετημένες στον ώμο του αγγείου, και η διακόσμησή τους περιλαμβάνει κυρίως πεταλόσχημα-σταγονόμορφα μοτίβα, ταινίες, κάθετες και οριζόντιες κυματοειδείς γραμμές. Ιδιαίτερα σημαντικό εύρημα αποτελεί ένας τεφροδόχος στάμνος που φέρει στον ώμο του γραπτό το αρχαϊκό αλφάβητο «επί τα λαία», το οποίο καταλαμβάνει και τις δύο όψεις του αγγείου. Στον ώμο ενός άλλου σταμνοειδούς αγγείου υπάρχει μελανόμορφη παράσταση με σατύρους και μαινάδες που χορεύουν. Ξεχωρίζει, επίσης, ένα τριποδικό τεφροδόχο αγγείο που διακοσμείται με ανάγλυφα φίδια στον ώμο και στη λαβή του, καθώς και με σειρές από εμπιέστους κύκλους και εγχάρακτη φυτική διακόσμηση στο σώμα του (εικ. 5). Δύο από τα φίδια πλησιάζουν αντικριστά μία κεφαλή, πιθανώς αιγάγρου. Η όλη διακόσμηση υποδηλώνει την ιδιαίτερη χρήση του αγγείου, η οποία διαφαίνεται και από την εγχάρακτη επιγραφή «ΕΡΓΙ», που προς το παρόν δεν έχει ερμηνευθεί. Πιθανώς πρόκειται για τελετουργικό αγγείο το οποίο σχετίζεται με χθόνιες δοξασίες. Τα τεφροδόχα αγγεία φέρουν στον πυθμένα ή τα τοιχώματά τους μικρές οπές που πιθανόν σχετίζονταν με υγρές προσφορές πριν ή μετά την εναπόθεση των οστών προς τιμήν των χθόνιων θεοτήτων, ενώ ανάλογα παραδείγματα είναι γνωστά και από το αρχαϊκό νεκροταφείο καύσεων του Αγίου Γεωργίου στην περιοχή της Λάρισας¹³.

Η πλειονότητα των τεφροδόχων αγγείων συνοδευόταν και από άλλα κτερίσματα, συνήθως ένα ή περισσότερα μικρά πήλινα αγγεία (όλπες, οινόχοες, κοτύλες, σκύφους κ.ά.), αλλά σε μερικές περιπτώσεις και σιδερένια όπλα, όπως μαχαίρια και αιχμές δοράτων, ενώ δεν έλειπαν και τα χάλκινα κοσμήματα, δαχτυλίδια, δακτύλιοι, πόρπες, περιάπτα, ψέλια κ.ά.

Σε αντίθεση με τις ταφές καύσεων, ο αριθμός των ενταφιασμών των αρχαϊκών χρόνων ήταν σχετικά πολύ μικρός και περιλάμβανε λακκοειδείς τάφους με ελάχιστα κτερίσματα.

Εκτός από τις αρχαϊκές καύσεις, σημαντικές από άποψη ευρημάτων ήταν και οκτώ ταφές του 5ου και κυρίως του 4ου αι. π.Χ. που βρέθηκαν σε απόσταση περίπου 30 μ. ανατολικά του αρχαϊκού νεκροταφείου. Πρόκειται για έξι απλούς λακκοειδείς, έναν κεραμοσκεπή και έναν κιβωτιόσχημο τάφο με προσανατολισμό ΒΑ-ΝΔ. Ο πλουσιότερος κτερισμένος τάφος ήταν ο κιβωτιόσχημος, ο οποίος ωστόσο κατά μεγάλο μέρος καταστράφηκε από τα εκσκαπτικά μηχανήματα. Καθώς στην περίοδο της ανασκαφής του τάφου ο υδροφόρος ορίζοντας της περιοχής ήταν σε υψηλό επίπεδο εξαιτίας και του παρακείμενου Πηνειού ποταμού, η ύπαρξη του νερού ήταν διαρκής στο εσωτερικό του τάφου και τα ευρήματα περισυνελέγησαν με μεγάλη δυσκολία από τις λάσπες και ύστερα από επανειλημμένο κοσκίνισμα του χώματος. Στα κτερίσματα του τάφου περιλαμβάνεται ένας ικανοποιητικός αριθμός από ερυθρόμορφα και μελαμβαφή πήλινα αγγεία διαφόρων σχημάτων, όπως πελίκες, υδρίες, αλάβαστρα, σκύφοι, ληκύθια κ.ά. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν δύο πελίκες αθηναϊκής προέλευσης, οι οποίες απεικονίζουν στη μία όψη τους κεφαλή αλόγου και γυναικεία κεφαλή και στην άλλη ανδρικές ιστάμενες μορφές, ενώ παρόμοιες πελίκες (εικ. 1) προέρχονται και από παλαιότερες ανασκαφές τάφων του ίδιου νεκροταφείου¹⁴. Στα κτερίσματα του τάφου περιλαμβάνονται ακόμη πήλινες ένθρονες γυναικείες μορφές, ένα ειδώλιο ιππέα, ομοίωμα κλισμού και λουτήρα, καθώς και ένα ζεύγος χρυσών ενωτίων με πυραμιδόσχημη απόλξη, χρυσοί ψήφοι περιδεραιίου και τρία χρυσά μετάλλια με κατενώπιον κεφαλή νεαρών μορφών (εικ. 8). Παρόμοια μετάλλια με την προτομή της θεάς Αθηνάς είχαν βρεθεί και παλαιότερα σε άλλους τάφους του αρχαίου Ομολίου¹⁵.

Τα ανασκαφικά δεδομένα φανερώνουν ένα οργανωμένο νεκροταφείο της αρχαίας πόλης του Ομολίου, το οποίο εκτεινόταν αμέσως Β-ΒΔ του αρχαίου οικισμού, από την περιοχή Ντάπη Ράχη, όπου ο Δ.Ρ. Θεοχάρης είχε ανασκάψει τους πρώτους κλασικούς τάφους¹⁶, σε απόσταση τουλάχιστον 1 χλμ. προς τα δυτικά της περιοχής.

¹³ Τζιαφάλιας 1978, σ. 180.

¹⁴ Miller 1979, σ. 23.

¹⁵ Miller 1979 σ. 12-14, 54, αρ. Hom.J3, πίν. 6a-c, f.

¹⁶ ΑΔ 17 (1961/2), Χρονικά, σ. 175-178.

Βιβλιογραφία

- Αρβανιτόπουλος 1914: Αρβανιτόπουλος Α.Σ., «Θεσσαλικά επιγραφαί», ΑΕ (1914), σ. 4-23.
- Baumbach 2004: Baumbach J.D., *The Significance of Votive Offerings in Selected Hera Sanctuaries in the Peloponnese, Ionia, and Western Greece*, Οξφόρδη 2004.
- Δρούγου 1990: Δρούγου Σ., «Βεργίνα. Ιερό Μητέρας των Θεών - Κυβέλης», ΑΕΘ 4 (1990), σ. 5-11.
- Ιγνατιάδου 1999: Ιγνατιάδου Δ., «Ελληνιστικό επιτραπέζιο παιχνίδι με γυάλινους πεσσούς», *Αρχαία Μακεδονία VI* (Εκτο Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 15-19.10.1996), Θεσσαλονίκη 1999, σ. 507-522.
- Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2000: Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ., *Το ιερό της Μητέρας των Θεών και της Αφροδίτης στην Πέλλα*, Αθήνα 2000.
- Μαζαράκης-Αινιάν 2006: Μαζαράκης-Αινιάν Α., «Ανασκαφή Ιερού των αρχαϊκών-κλασικών χρόνων στη θέση "Σωρός"» (2004-2005) [Παράρτημα: Σελήνη Ψ., Ο μικρός «θησαυρός»], ΑΕΘΣΕ 2 (2006), σ. 269-294.
- Miller 1979: Miller St.G., *Two Groups of Thessalian Gold*, Berkeley-Los Angeles 1979.
- Μπάτζιου-Ευσταθίου 2001: Μπάτζιου-Ευσταθίου Α., *Δημητριάς*, Αθήνα 2001.
- Πετριτάκη 2009: Πετριτάκη Μ., «Προσπάθεια ανασύνθεσης του αρχαιολογικού τοπίου στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά βάσει των νέων ανασκαφικών δεδομένων», στο Βασιλοπούλου Β. και Κατσαρού-Τζεβελέκη Στ. (επιμ.), *Από τα Μεσόγεια στον Αργοναυτικό, Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Το έργο μιας δεκαετίας, 1994-2003. Πρακτικά Συνεδρίου*, Αθήνα, 18-20 Δεκεμβρίου 2003, Αθήνα 2009, σ. 451-480.
- Πετρόχειλος 1992: Πετρόχειλος Ι., «Αναθηματικά γλυπτά Κυβέλης από τον Πειραιά», ΑΕ (1992), σ. 21-65.
- Τζιαφάλιας 1978: Τζιαφάλιας Αθ., «Ανασκαφή στον Άγιο Γεώργιο Λάρισας», ΑΑΑ ΧΙ/2 (1978), σ. 156-182.